

KELET ÉS NYUGAT HATÁRÁN

Az Árpád-kori körtemplomok vizsgálata

MÁTÉ BALÁZS – VARGA GÉZA

BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest

Absztrakt

A körtemplomok Közép-Európában kiemelkedően magas számban megtalálható szakrális épülettípus. Az ősi centrális elrendezés megidézi a természeti vallások formavilágát, de már a kereszténységhez kapcsolódó funkciók kapnak benne helyet. Ennek következtében a Keleti és a Nyugati Kereszténység határterületén egy olyan független épülettípus jött létre, amely egyik oldalnak sem része, de mindkettő hatása felfedezhető benne. Feltehetőleg ezzel az építészeti formával a kialakulóban lévő államok a saját szuverenitásukat is próbálták megőrizni, miközben a Bizánci és a Német-Római Birodalom egyre nagyobb befolyást akart szerezni a régióban. A Kárpát-medence területén jelen ismereteink szerint közel kétszáz rotunda található. Ez az emlékhalmány az épülettípus elterjedését tekintve kiemelkedő jelentőséggel bír. Célul tűztük ki, hogy bemutassuk a körtemplomok kialakulásának lehetséges okait és rávilágítsunk azokra a hatásokra, amik az évszázadok folyamán befolyásolhatták a forma elterjedését.

Kulcsszavak

körtemplom · rotunda · középkor · Közép-Európa · szakrális építészet

1. BEVEZETÉS

1.1. Körtemplomok bemutatása

A Közép-Európában élő népek történelmének kezdetét nagyban befolyásolta a keresztény kultúra elterjedése. A korábban pogány szokások szerint élő népcsoportok állammá fejlődtek, és komoly politikai döntéseket kellett meghozniuk több nagy birodalom szorítása között. A Kelet vagy a Nyugat befolyása érvényesüljön jobban? Az eddig pogány szokások szerint élő emberek vallási gyakorlata hogyan tud átalakulni a kereszténység által hirdetett tanok mentén? Ezek a folyamatok miként tudnak téri formát ölteni? Államalapító királyaink idején – kezdve Géza fejedelemmel és fiával, Istvánnal – többek között ezek a kérdések merültek fel építészeti és vallási kultúránk fejlődése közben.

Építészettörténeti kutatásunkban kísérletet teszünk az e történelmi körülmények között kialakult templomforma, a kora-középkori, román körtemplom eredetének és funkciófejlődésének a felvázolására. Körtemplomnak – vagy más néven rotundának – nevezzük azokat a centrális kápolnákat, amelyek alaprajza alapvetően kör alakú. Tiszta kör formával azonban csak kevés esetben találkozunk, leggyakrabban a kör hajóhoz egy patkó- vagy félköríves apszist toldottak, de gyakoriak a belsőfülkés vagy a későbbi emlékek esetében a karéjokkal bővített példák is. (1–2. ábra)

Kifejezetten érdemes a választott témát a régiókban – Közép-Európában – vizsgálni, hiszen ez a konkrét típus itt a legelterjedtebb. A Kárpát-medence területén pedig jelen ismereteink szerint kiemelkedően sok, közel kétszáz rotunda található, amelyek a 10. század kezdetétől egészen a 14. század elejéig, a gótika kezdetéig épültek. A körtemplomok, kezdve a királyi építkezésekkel, látni fogjuk, hogy később a nemzetségfők körében is népszerűvé váltak, majd az egyszerű, falusi plébániatemplomok körében is megjelentek. Tehát a rotundák egy kedvelt szakrális térre váltak Európa szívében, ahol kelet és nyugat hatása egyszerre érvényesült az ezredforduló környékén.

1.2. Az ősi építészet kör szimbolikája

A kör, – szól a geometriai definíció – a sík egy adott pontjától egyenlő távolságra lévő pontok halmaza. Azonban, ez a definíció fordítva is értelmezhető, tehát minden kör egyértelműen meghatároz egy

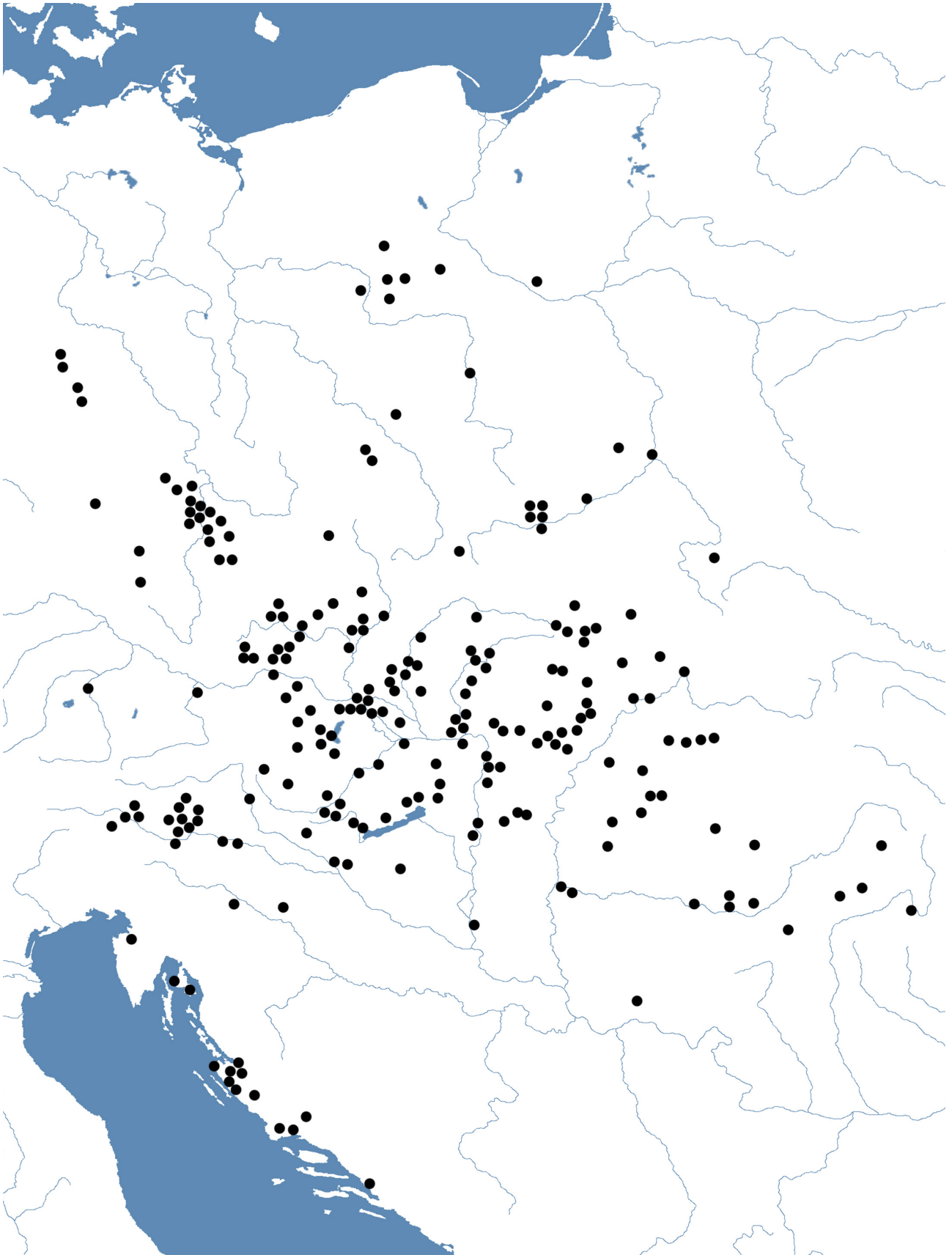
pontot a síkon, a középpontot. Ennek a „középpontnak” a szakrális értelemben vett meghatározása feltételezhetően már nagyon korán megjelent az emberiség kulturális fejlődése folyamán, ezért is merjük a kört, egy archetípusnak nevezni. Azonban szeretnénk ezt az állításunkat részletesebben megvizsgálni.

A legtöbb ősi kultúra, nép számára fontos volt a mitológiájukban egy ősi központ, szent hely meghatározása.¹ Ezek a helyek jelentették a teremtés közepét, azt a pontot ahonnan a kultúra „elindult meghódítani” az ismeretlen világot. A természetközeli népeknél ilyen szent helyek voltak azok a fák, hegyek ahol a transzcendens világ részévé lehetett válni, hiszen ezek a természeti képződmények összekötötték az eget és a földet. Később, fejlettebb civilizációknál ezt a szerepet építmények vették át. Tehát nem tekinthető véletlennek az a tény, hogy az ősi kultúrák templomai hegyekre épültek, vagy konkrétan „hegyszerűek” voltak.²

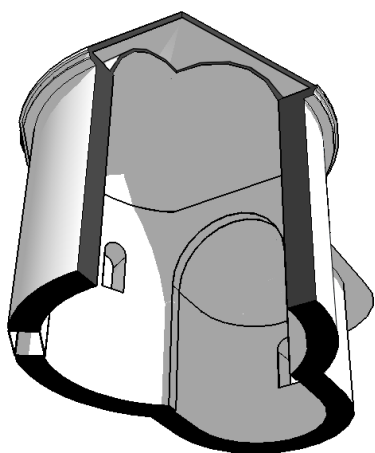
A körnek a központ meghatározása mellett azonban feltételezhető egy másik szimbolikus jelentés is. Az ősi emberek számára az égbolt, mint egy kupola, félgömb fedte le a földet. A kettő együtt alkotta a világot, a kupola a transzcendens lények világát a sík pedig az emberek világát. Ennek a kupolának a metszete a földdel egy kör, ahol a két világ egymással összeér. Ezek a formai archetípusok már a prehisztórikus időkben is meghatározták az emberiség szakrális építészetét és a hatásuk még ma is él. A legkorábbi ismert szakrális épület együttes Gobekli Tepe Kr. e. 11 500 körül épülhetett. A régészek itt több kör alaprajzú építményt tártak fel. Szintén centrálisnak tekinthető a Newgrange-i földhalom, amit az írországi megalitikus kultúra épített Kr. e. 3200 körül, ami így idősebb, mint a Stonehenge és az egyiptomi piramisok és azok előzményei, a masztabák. Centrális építményben való temetkezés szinte világszerte ismert. Az etruszk tumuloszok konkrét előképei az antik mauzóleumoknak. Azonban ettől teljesen függetlenül hasonló építmény például a Buddhizmushoz köthető sztupa, amely a korai időkben szintén egy egyszerű földhalom volt, amiben a Buddha ereklyéit helyezték el vagy Agamemnon sírja az ősi Mükénében és természetesen a sztyeppi népek kurgánai is.

1 Eliade, Mircea: *A szent és a profán*. (Ford. Berényi Gábor) Európa Könyvkiadó, Budapest 1987. 11.

2 Eliade, 20.

01 Rotundák elhelyezkedése Közép-Európában

02 Rotunda axonometrikus ábrája

A sztyeppi nomád népek jellemző épülete, a jurta is centrális kialakítású. A jurta elsődlegesen nem szakrális tér, azonban az ősi népeknél fontos volt, hogy megszentelt területen éljék a mindennapjaikat is.³ Ezért a lakóhelyek, épp úgy, mint a templomok a világ közepét hivatottak szimbolizálni. A jurtákat egy kialakult hagyomány, egy meghatározó rend szerint használták, aminek a központjában a tűz állt.

Megállapítható tehát, hogy – más egyéb okok mellett – a magyarságban még intenzíven élő pogány szakrális szokásokból adódóan a körtemplomok kör alaprajzában formai előzményei között mindenképpen figyelembe kell vennünk annak szimbolikus vonatkozásait is.

1.3. A kör az antik és a középkori építészetben

Az antik időkben a görögök szintén centrális épületeket, heroonokat emeltek olyan személyek számára, akik valamilyen kapcsolatban álltak az égi világgal. (Olympia, Philipposnak emelt Philipeion) Ezek annyiban különböznek a mauzóleumoktól, hogy az adott személy nem lett eltemetve benne, hanem mintegy emlékműként funkcionáltak. A mauzóleum szó is a hellenisztikus világban gyökerezik. Egy perzsa helytartó, Mauszollosz, tartományának központjában, Halikarnaszosban megépítette saját síremlékét. Ez az épület az eddigi formától eltérve, perzsa és egyiptomi hagyományokat ötvözve épült, amit a

3 Eliade, 61.

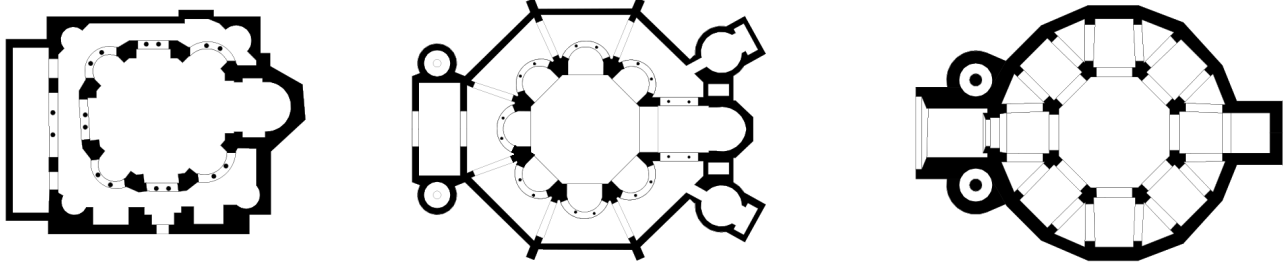
megrendelőről Mausoleionnak neveztek el.⁴ Később a nagy római császárok is építettek maguknak mauzóleumokat. Rómában található Augustus mauzóleuma, ami etruszk és antik hagyományokat ötvözve épült. Ugyancsak Rómában áll Hadrianus mauzóleuma, mai nevén az Angyalvár. Ezen épületek mind centrális kialakításúak. Ki kell még emelnünk Galeriusnak a Thessalonikiben álló és Diocletianusnak a spalatoi mauzóleumát, mert ezek egy palotaegyüttes részeként épültek. Ezekben az együttesekben már megjelenik a hatalmi központ és a halotti kultusz egybefonódása, ahogy később a Bizáncban, Ravennában vagy az Aachenben épült palotaegyüttesek esetén, emiatt ezt a két együttest azok előképeként vehetjük számon.⁵ (3. ábra)

A korai keresztény kultúrában is ezt a hagyományt folytatták. Jézus tiszteletére centrális memoriális szentélyeket emeltek: a kör alaprajzú Szent Sír-templomot Jeruzsálemben és az oktagonális Jézus Születése-templomot Betlehemben. Rómában található a Santa Constanza bazilika, ez a centrális, kör alaprajzú épület kezdetben keresztelőkápolnának épült⁶, majd Konstantin császár lánya, Constantia lett benne eltemetve, tehát mauzóleum funkciót kapott. Ravennában épült a centrális, görögkereszt alaprajzú Galla Placidia mauzóleuma. Ezen kívül ugyanitt,

4 Dr. Szilágyi András: *A Kárpát-medence Árpád-kori rotundái és centrális templomai*. Semmelweis Kiadó, Budapest 2009. 28.

5 Kozák Károly: Közép-Európa centrális templomai (IX-XI. század). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17. (1984-85) 109.

6 Kozák 1985, 109.

03 Konstantinápoly, Szent Szergiosz és Bacchosz; Ravenna, San Vitale; Aachen, Nagy Károly palotakápolnája

Ravennában található az ariánus keresztény király, Theodorik mauzóleuma. Ő is centrális épületet emelt temetkezési helyének.⁷

A keresztelés a keresztény vallás egyik legfontosabb momentuma. A mögöttes tartalom túlmenően azért kiemelkedően nagy a jelentősége, mert ahhoz, hogy valaki az egyház, a közösség részévé váljon, meg kell, hogy keresztelkedjen. A keresztelés szertartásának keretében a keresztelendőt vízbe merítik, ezt görögül baptizmusnak hívják. Ezen kívül a rómaiak a fürdőiket görög szóval baptisterion-nak nevezték. Ezért hívják a keresztelőkápolnákat baptisztériumoknak. A vízbemártáshoz szükség volt egy keresztelőmedencére, amit a templomon kívül kellett elhelyezni, részben azért, mert a templomba már csak a megkereszteltek léphettek be.

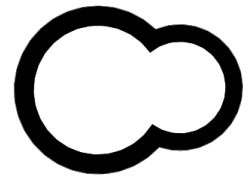
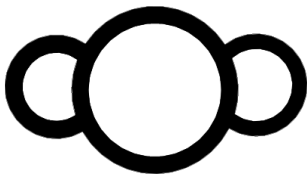
A korai kereszténységben a baptisztériumok kör vagy leggyakrabban nyolcszögű alaprajzzal jelentek meg. Az első keresztelőkápolna a – 4. században épült – római Laterán Baptisztérium. Centrális, oktagonális alaprajzú, a közepén elhelyezkedő keresztelőmedencét nyolc oszlop fogja körül. Ravennában két keresztelőkápolna is épült. Az ortodox baptisztérium az 5. században, szintén oktagonális alaprajzzal és az ariánus baptisztérium, amit Theodorik épített a 6. században. A középkorban számos keresztelőkápolna épült még, akár kör alaprajzzal is. Korai példa erre a torcelloi Santa Maria Assunta katedrálissal a 6.sz. idején egybeépült ilyen kápolna. Találunk még ugyanakkor Pisában, Firenzében, vagy Parmában is

önmagában álló baptisztériumokat. Egészen addig volt jellemző a középkor építészetére a különálló keresztelőkápolnák építése, amíg ki nem vezett a keresztelés hagyományából az egész testes vízbe merítés. Ilyenkor kezdték el alkalmazni a plébániatemplomban elhelyezett keresztelőkutakat.

Tehát a körtemplomok elterjedésének egyik legfontosabb oka szerintünk, hogy maga a forma ősi szimbólumokat foglal magában. Emiatt minden népcsoport körében, ahol nem volt domináns az antik keleti vagy nyugati hagyomány közkedvelté tudott válni ez a forma. Így magyarázható az, hogy éppúgy megtalálható ez a forma a lengyel és cseh törzsek területén, a Kárpát-medencébe beköltöző magyar és akár az itt maradt avar lakosság körében, a délszlávoknál Dalmáciában és egészen nyugaton a Német-Római császárság területén élő szláv népeknél.

Sajnos nagyon kevés rotunda maradt meg teljes egészében és azok is inkább a későbbiek közül. Azonban a legelterjedtebb változat, amikor egy kör hajóhoz keletről egy félköríves vagy patkóíves apszist csatoltak. Ez a típus egyszerre tükrözi a kereszténységben fontos tengelyeséget, hierarchiát és a természeti vallások centralitását, mellérendeltséget. Pont ez a kettősség az, ami az épület különlegességét és egyben ellentmondásosságát is adja. Valószínűleg éppen emiatt volt szimpatikus ez a térforma a kereszténységgel újonnan ismerkedő népek számára.

7 Szilágyi, 34.

04 Mikulcice 6-os, 7-es és 9-es számú rotunda; Stare Mesto rotunda

2. KÖZÉP-EURÓPA KORAI ROTUNDÁI

2.1. Kialakulás körülményei

Közép-Európa népeinek történetét nagyban befolyásolták a népvándorlás korának eseményei. A rómaiak Pannonia provinciát fokozatosan ürítették ki a Nyugat-Római Birodalom bukásának közeledtével. Az itt élő keresztények nagy része tehát elhagyta a Kárpát-medencét. 430 környékére a hunok birtokba vették Pannoniát, majd 453-ban Attila halálával a birodalma szétesett. A Kárpát-medencében a gepidák és a longobárdok telepedtek meg, utánuk pedig, a 6. század közepétől jelentek meg a sztyeppi lovas-nomád életmódú avarok.⁸

Az avarok minden bizonnyal erős szimbiózisban éltek a környező szláv népekkel. Feltételezhető, hogy az ő hatásukra alakultak ki a dél-szláv és a nyugati szláv népcsoportok, mivel határvédő törzsként alkalmazhatták őket. Ám az avarok gyengülésével Nagy Károlynak 803-ban sikerült területeinek határát kitolnia a Dunáig. Így Pannónia és Közép-Európa területén élő népek egyre erősödő nyomást érzett, mind a Kelet-Római birodalom utódállama, a Bizánci császárság felől és az újonnan megalapult Frank birodalom felől is.⁹

A kereszténység először frankok hatására kezdett elterjedni a területen. Ezek a missziók nem közvetlenül a római pápa alá tartoztak, hanem a salzburgi érsek volt az, aki a térítésért felelt. Rasztiszlav, morva fejedelem felismerte, hogy az intenzív frank-bajor térítés a területének függetlenségének elvesztéséhez vezetne. Rasztiszlav 862-ben követeket küldött Konstantinápolyba, hogy térítőket kérjen. Ennek a kérésnek a célja az lehetett, hogy a frank fenyegetést ellensúlyozó bizánci szövetség alakuljon ki. A kérésnek

eleget téve a bizánci császár két olyan térítőt küldött a Morva fejedelemségbe, akik már korábban is kapcsolatban álltak bizonyos szláv népcsoportokkal, és ezért – keleti hagyományoknak megfelelően – az adott nép anyanyelvén tudták az evangéliumot hirdetni.¹⁰

Cirill és bátyja, Metód 863-ban érkeztek a Morva fejedelemség területére. Ekkor már a kereszténység nyugati típusa ismert volt az itt élő nép körében. Tehát Metódnak és Cirillnek nem az volt a feladata, hogy megalapozza a kereszténységet, hanem az, hogy a kereszténység egy olyan változatát vezesse be, ami „hívogatóbb” az emberek számára és nem jár hűbéres viszonytal a frankok felé. Tehát úgy gondoljuk, hogy a morvák által már ismert nyugati-frank liturgiát vegyítették a bizáncival, és elképzelhető, hogy az ósszláv vallásból is áttemeltek bizonyos hagyományokat, annak érdekében, hogy a térítésük effektívebb legyen.¹¹

Ez az újfajta térítés természetesen nem tetszett a salzburgi érseknek és a frankoknak, ezért a bizánci térítőket eretnokséggel vádolták meg. Meglepő módon II. Hadrián pápa engedélyezte a szláv nyelvű liturgia továbbműködését. Metódot a pápa kinevezte Pannónia érsekévé, aki ezután elindult Rómából vissza a Morva Fejedelemségbe téríteni. A kereszténység térítése kiterjedt a cseh törzsek területére, és elképzelhető, hogy Dél-Lengyelországra is. Metód 885-ben bekövetkezett halála után nem sokkal a pápa frank nyomásra betiltotta a szláv liturgiát, és Metód tanítványainak menekülniük kellett.¹²

2.2. Morva rotundák

A Morva fejedelemség egyik központja Rasztiszlav és Szvatopluk idején Mikulcice volt. A város központjában a fejedelmi palota mellett egy hosszházas

8 Szilágyi, 116-117.

9 Buzás Gergely - Kovács Olivér: *Középkori várak*. Mátyás Király Múzeum, Visegrád 2014. 28-29.

10 Szilágyi, 122-123.

11 H. Tóth Imre: *Cirill-Konstantin és Metód élete, működése*. JATE, Szeged 1991.

12 Szilágyi, 90.

bazilikaépület található, ami a frank térítés idején épült a 9. század elején. Viszont a városközponton kívül, de annak közvetlen közelében található három centrális alaprajzú templom. Ez a három templom a régészek által a 6-os, a 7-es és 9-es számú épületnek lettek elnevezve. Mindhárom építési idejét a 9. század közepére határozták meg, ami egybeesik Metód működésével a területen és jelen ismereteink szerint ezek a legkorábbra datált körtemplomok Közép-Európában.¹³ (4. ábra)

A 6. számú rotunda közvetlen közelében temető maradványát találták a régészek. A kör alakú hajóhoz nem csak keletről csatlakozott egy szentély, hanem nyugatról is egy félköríves bővülettel volt ellátva. Kozák Károly felvetette, hogy ez akár egy torony is lehetett. Ezt alátámasztja, hogy az épület egy stratégiai viszonylag kedvező helyen épült és, hogy a nyugati bővület alapozása mélyebb volt, mint az épület többi részéé. A közép-európai rotunda állományt vizsgálva valóban van néhány olyan épület, aminél keleten egy torony csatlakozik a templomhoz, viszont a legtöbbször bebizonyosodott, hogy azokat utólag építették hozzá egy egyszerű egyapszisos körtemplomhoz. A másik lehetőség, hogy egy „kétszentélyes” templomról beszélhetünk, ilyenre azonban nagyon kevés példa van Közép-Európában. Ebben az esetben szintén indokolt a mélyebb alapozás, hiszen a nyugati rész kétszintes lehetett. Alul egy előkelő ember sírja, felette pedig egy karzat volt.¹⁴

A 7-es számú templom alaprajza egyszerű kör alakú volt, amihez keletről egy kis szentélyfülke kapcsolódott. Funkciója feltételezhetően keresztelőtemplom volt. A központtól délre helyezkedett el a harmadik rotunda. Ez a kívülről kör alaprajzú épület egy négykaréjos teret rejtett magában, ami antik hagyományokból származhat. A régészek egy kutat találtak, amiből itt is az „ecclesia baptismalis” funkcióra lehet következtetni. Viszont a helyzetet árnyalja, hogy az épület körül 81 sírt tártak fel. Tehát elképzelhető, hogy ezek az épületek akár egyszerre működtek keresztelőkápolnaként és temetkezési helyszíneként.¹⁵

Mikulcicén kívül azonban ismertek még feltételezhetően a Morva Fejedelemség idejéről származó rotundák. Stare Mesto és Pohensko területén talált körtemplomok eltér az eddig bemutatott három templométól.

A kör hajóhoz keletről csatlakozik egy patkóíves apszis. Ahogy már említettük, ez az alaprajzi típus lesz későbbiekben a legelterjedtebb Közép-Európában. Látható, hogy a Közép-Európa területén megjelenő első körtemplomok időben és helyben is egybeesnek Cirill és Metód működésével. Logikusnak tűnik tehát feltételezni, hogy az ő térítésükhöz kapcsolható ennek a formának az elterjedése. Azonban ezt a hipotézist gyengíti az a tény, hogy ilyen jellegű centrális épületek nem voltak jellemzők a Bizánci Birodalom építészetére.

3. ROTUNDÁK ELTERJEDÉSE

3.1. Frank pfalzok

Nagy Károly birodalmának épp úgy, mint a Közép-Európai királyságoknak nem egy központja volt, hanem az uralkodó – a feudális rendszerből adódóan – az év folyamán járta a birodalmát és felélte a terményben begyűjtött adót. A Frank birodalom grófságokra volt osztva. Ezen területeken a központokat, ahol az uralkodó megszállt pfalzoknak nevezzük. A legtöbb ilyen központ a frank törzs területén található, a mai francia és német határ mentén Frankföld és Austrasia területén. Ezen komplexumokra az a jellemző, hogy egy Aulának nevezett reprezentatív fogadóter – aminek előképe a germán hosszúház – és egy attól független kápolna épült. Ilyen karoling kori pfalz található például Frankfurtban, Paderbornban, Goslarban és Zürich-ben is. Kettő pfalz, amelyek Nagy Károly idején épültek azonban erős antik előképekkel rendelkezett.¹⁶ Az egyik Ingelheim, a másik pedig Aachen, amely előképe a bizánci császárok palotája volt. Aachen Nagy Károly uralkodásának második felében vált kiemeltté, hiszen a császár minden telét itt töltötte el valószínűleg a terület termálfürdői miatt. Ennek ellenére korántsem tekinthető Aachen a frank birodalom fővárosának.¹⁷

13 Kozák 1985, 112-114.

14 Szilágyi, 214.

15 Kozák 1985, 112-114.

16 Wienberg, Jes: Conspicuous Architecture: Medieval Round Churches in Scandinavia. In: Harjula, Janne - Hukantaival, Sonja - Immonen, Visa - Randla, Anneli - Ratilainen, Tanja (eds.): *Sacred Monuments and Practices in the Baltic Sea Region – New Visits to Old Churches*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2017. 2-31.

17 Buzás - Kovács, 28.

A frank pflazok jellemzően a Német-Római Császárság idején is használatban maradtak, ezért nehezen megállapítható, hogy mely épületek épültek a karoling korban és melyek az Ottók korában. Ennek ellenére az kijelenthető, hogy a palotakápolna legtöbb esetben nem centrális volt. Néhány emléktől eltekintve Aachen hatása inkább az Ottók korában vált jelentőssé, amikor a Német-Római császárok koronázó és temetkező helyül jelölték ki.

3.2. Közép-Európa uralkodói központjai

A korai körtemplomok jellemzően az újonnan megszerveződő államok uralkodói központjaiban jelentek meg elsőként. Szükségesnek tartjuk tisztázni, hogy mi mit értünk a 9-10. században uralkodói központnak, hiszen az adott fejedelemség vezetője – Frank példára – folyamatosan járta a területeit a kíséretével, tehát nem volt „fővárosa” a fejedelemségeknek. Természetesen feltételezhető, hogy voltak települések, ahol sűrűbben megfordultak, annak elhelyezkedése, stratégiai jelentősége miatt. A cseh, lengyel és magyar fejedelemség több törzs szövetségéből alakult ki. Tehát érdemes lehet megkülönböztetnünk azokat a településeket, amik a vezértörzs területén töltöttek be központi szerepet és azokat, amik a csatlakozó törzsek központjai voltak. További jellemzője ezeknek a központoknak, hogy egyházi központokként is működtek, ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy a szóban forgó városok többségében még a 11. században megalakultak Közép-Európa első püspökségei, érsekségei.¹⁸ (5. ábra)

A cseh fejedelemség területén az első kőépület Levy Hradec területén található. Ezt a rotundát I. Borivoj fejedelem építtette központjában (~884), miután morva területen Metód püspök megkeresztelte.¹⁹ A vár a Premysl uralkodói dinasztia központja volt. A rotundán kívül a területen más kőépületet nem találtak a régészek. A rotunda alaprajza a Morva Fejedelemség területén megjelent egyapszisos típust követi. A templom hajója alatt több sírt is feltártak, tehát valószínűleg az uralkodói család temetkezési helyül szolgált. Hasonló komplexum található Budec területén is. Itt is külön megemlítenénk, hogy a rotundában nagy mennyiségű sírt tártak fel.²⁰

18 Kozák 1985, 112.

19 H. Tóth, 1991.

20 Solle, Milos: Rotunda sv. Petra na Budči podle nových objevů. *Archaeologia historica* 7 (1982) 1. 443-452.; illetve: Solle, Milos: Rotunda Sv. Petra a Pavla na Budci. *Památky Archeologické* 81 (1990) 1. 140-207., különösen 170.

Pzemysl uralkodói ház központja a középkor folyamán a prágai vár lett. Itt található a mai Szent Vitus székesegyház alatt, az emlékkápolmány legnagyobb rotundája. A rotunda egy apszisos volt, de déli bővülettel is rendelkezett.²¹ Itt voltak eltemetve a cseh fejedelemség legnagyobb szentjei I. Borivoj, Szent Vencel és később Szent Adalbert akinek idején Prága lett a püspöki központ (ami a Magdeburgi érsekséghez tartozott). Tehát az épület hamar a csehek legfontosabb temploma lett. Látható, hogy a terület korai központjainak egy jelentős részén található körtemplom. Azonban ezekhez nem kapcsolódik velük egy időben épített palotaépület. Ebből arra következtetünk, hogy a rotundának a temetkezés és keresztelés mellett az uralkodói reprezentációban is fontos szerepe volt, hiszen nem volt egyéb kőépület. A cseh fejedelemség területén vannak egyéb központok, amire most nem térünk ki részleteiben. Nagyrésztükben található rotunda (Stary Plaze, Znojmo), de például kivételt képez Libice, Szent Adalbert szülőhelye.

A Lengyel királyság területén épült korai körtemplomok I. Mieszko idején épültek. 963-tól a polán törzs fejedelme volt és fokozatosan terjesztette ki hatalmát a többi lengyel törzsre, mígnem létrehozta a keresztény Lengyel Királyságot. A lengyel körtemplomok több szempontból is eltérőek az eddigiektől. Az alaprajzi típusok sokkal nagyobb változatosságot mutatnak, mint a cseh területen. Az egyapszisos rotundák mellett a karéjos épületek is megjelentek. A legtöbb esetben egy kőből épült palota közvetlenül csatlakozott a rotundához, így annak sokkal inkább magánkápolna jellege lett. Bár ennek ellentmond az, hogy Ostrów Lednicki egyedi keleties alaprajzú kápolnájában keresztelomedencére utaló nyomokat találtak. Lednicki mellett Geicz volt a polán törzs másik központja. Geicz esetében a kápolna vastag alapfala miatt feltételezik, hogy esetleg belső karéjos templomról beszélhetünk. Ez a két komplexum nagyon hasonlít egymáshoz. A palotaépület alaprajza gyakorlatilag azonos. Szintén azonos a két helyszín között, hogy az erődítés északi részén egy téglalap alaprajzú templom található, amely feltételezhetően plébánia funkciót töltött be.²² A másik eltérés a cseh központokhoz képest, hogy egy területen több centrális templom is épült.

21 Firlet, Janusz – Pianowski, Zbigniew: *Familia ecclesiae in the towns of the Wawel Castle and the Prague*. History museum in Gniezno, Gniezno 2016. 21.

22 Rodzińska-Choraży, Teresa: Some Remarks on the Design of two Residential Complexes in Poland from the End of the 10th Century. St. Augustine, Boethius and the Concept of Palatium. *Hortus Artium Medievalium* 24 (2018) 271-281., 273.

05 Uralkodói központok Közép-Európában

Ez a jelenség a többi lengyel törzs központján jellemző. A mazoviak székhelyén, Plock és a lendzianok központjában, Przemysl területén is 2-2 rotunda található. Ezek közül az egyikhez kapcsolódik egy palotaépület, míg a másik önmagában áll. Przemysl esetében a palotához kapcsolódó rotunda karzatos kialakítású volt, ami az uralkodói reprezentációra utal, a másik rotunda pedig később át lett alakítva püspöki székesegyházzá. Wislicában is két centrális kápolna található. Itt azonban a másik rotunda mellé is később hozzáépítettek egy palotaépületet.

A Krakói Wawel várhegyen azonban még ezeknél is több rotunda épült. Három darab 10. századi és még egy 11. századi kisméretű centrális templomot tártak fel a régészek. Ezek közül a legkorábbi a négykaréjos épület. Funkciója uralkodói magánkápolna lehetett és egyes feltételezések szerint valamikor egy palotaépület csatlakozhatott hozzá. A következő egy kétapszisos rotunda. Ez az alaprajzi típus ritka Közép-Európában, de ahogy már említettük Mikulcicében egy hasonló templomot tártak fel. Memoriális térként funkcionálhatott, hiszen a nyugati apszis alatt egy előkelő ember sírját tárták fel. A maradék két rotunda pedig egyapszisos volt és valószínűleg plébánia vagy keresztelőkápolna funkciót tölthettek be. Krakó a lengyel egyházszervezet kialakulása után püspökségi központ lett. Felmerülhet a kérdés, hogy miért épült ilyen sok kis centrális épület egymáshoz közel. Biztos választ nem tudunk adni, de feltételezésünk szerint a forma multifunkcionalitása és a keresztény hívők számának növekedése játszott közre.²³

3.3. Magyar Királyság uralkodói központjai

A Magyar Királyság korai körtemplomairól nehezebb általánosságokat megállapítani. A vezértörzs központi városai Géza fejedelem idején Veszprém és Székesfehérvár voltak, majd István idején Esztergom szerepe is jelentősebbé vált. Ezen három település közül csupán a Séd patak melletti magaslaton elterülő Veszprémben található körtemplom, a Szent Mihály székesegyház északi részén. A rotunda valószínűleg korai, hiszen tájolása eltér a székesegyházétól és a később helyére épített oktagonális kápolnától is. Funkciója kezdetben magánkápolna lehetett, majd a

bolgárokkal folytatott háború után Szent György ereklye tiszteletének központjává válhatott (innen a titulusa). Az Árpád-kori rotundához északról palotaépület csatlakozott. Ez vagy Géza fejedelem szállásépülete vagy a királyság első püspöki palotája lehetett.²⁴

Székesfehérváron valószínűleg a város legrégebbi épülete a négy karéjjal bővített centrális Szent Péter és Pál templom. Ez az épület az egykori királyi vár területén, a város legmagasabb pontján található. Ebből arra lehet következtetni, hogy korábban épülhetett, mint a Szent István által alapított, a maga korában kimagaslóan nagyméretű Szűz Mária prépostság. A feltárások alapján északról palotaépület csatlakozott a centrális templomhoz. A szentélye két oldalán pedig előkelő származású emberek sírjait találták meg. Ezek alapján a centrális templom Géza fejedelem magánkápolnája és esetleges sírkápolnája lehetett.²⁵

Az esztergomi várhegy északi részének korai története homályba veszik a 19. századi átalakítások miatt. Minden bizonnyal legkorábbi kőépülete a Szent István protomártír tiszteletére felszentelt templom volt. Bizonyos kutatók ezt Közép-Európai párhuzamokra hivatkozva palotával egybeépített körtemplomnak képzelik el. Régészetiileg ez a kérdés nem eldönthető, de az eddig vizsgált példák alapján mi is efelé a feltételezés felé hajlunk.²⁶ Hasonlóan tisztázatlan Nyitra esete is. A terület már a morva fejedelemség alatt is fontos szerepet töltött be és az Árpád-kor alatt is a Felvidék egyik központja volt. A várhegyen a Szent Emerám bazilikáról tételezik fel, hogy körtemplom lehetett. Ezt a feltételezést támasztja alá egy kőfaragvány, ami egy rotundát és palotaépületet ábrázol, azonban régészeti feltárással nem igazolódott ez az állítás.²⁷

Sokkal egyértelműbb a helyzet Eger és Gyulafehérvár esetében. Ez a két város nem a fejedelmi törzs területén található, hanem a Kárpát-medence keleti felén Eger a Kabar törzsek, míg Gyulafehérvár a Gyula törzsének területén. Az itt található rotundák nagyon sok hasonlóságot mutatnak. Mindkét körtemplom a későbbi, Szent László korabeli bazilika déli oldalán található és méretük is nagyon hasonló egymáshoz. Koraiságukra a tájolási eltérések alapján lehet következtetni. Szintén mindkét rotundától nyugatra feltártak a régészek egy hosszázás templomot, ami egyidős lehet a körtemplomokkal. Az egri

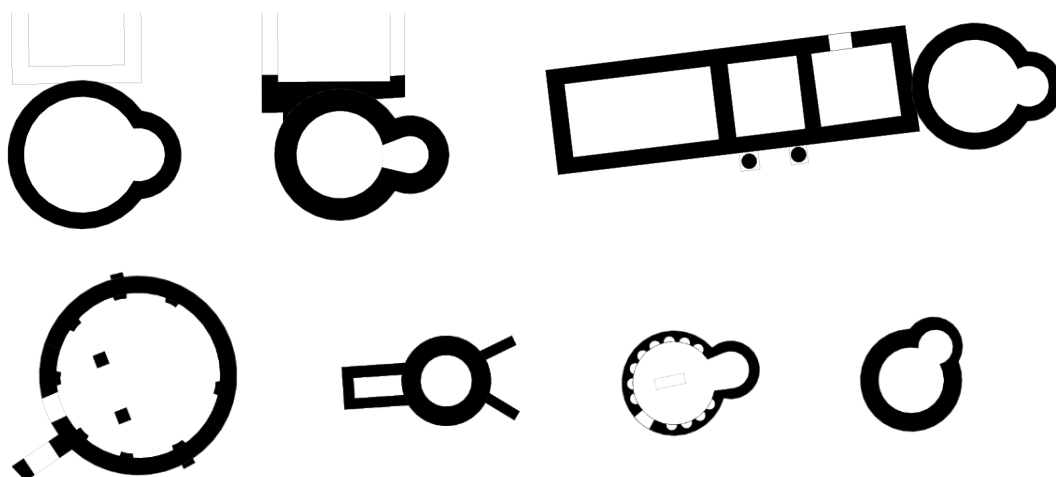
23 Bukowska, Aneta: The Origins of the Christianity in Poland. Actual Research on the Church Archaeology. In: Heinrich-Tamáská, Orsolya – Krohn, Niklot – Ristow, Sebastian (eds.): *Die Christianisierung Europas: Entstehung, Entwicklung und Konsolidierung im archäologischen Befund*. Verlag Schnell&Steiner, Regensburg 2012. 449-488. különösen 463.

24 Szilágyi, 160.

25 Entz Géza Antal: *Székesfehérvár*. Osiris, Budapest 2009.

26 Rabb Péter: Fejezetek az esztergomi Várhegy középkori épületeinek utóéletéből (Pusztulás- és kutatástörténet). *Építés – Építészettudomány* 32 (2004) 1. 19.

27 Szilágyi, 248.

06 Veszprém, Gyulafehérvár, Eger (felső ábráson)
 07 Abasár, Mágórhalom, Miskolc, Ják (alsó ábráson)

rotunda mellett korai palotaépület állhatott, azonban újabb kutatások ezt a körtemplomnál fiatalabbnak gondolják.²⁸ Annyi azonban bizonyos, hogy a kör hajóból egy előkelő személy sírja került elő, valószínűleg Eger egyik első püspökéé. Gyulafehérvárnál is feltételezik, hogy esetleg északról egy palotaépület csatlakozott a rotundához, azonban ez ismételtelen nem bizonyított régészetileg. A két körtemplom között a legfőbb hasonlóság azonban mégis az, hogy olyan területen épültek, amik a keresztény Magyar Királyságban jelentős szerepet tölthettek be. Mindkét település, már Szent István király idején püspökségi központ lett. Gyulafehérvárt – a lázadó gyula legyőzése után – 1003-ban, az egri püspökséget pedig 1009-ben alapította.²⁹ (6. ábra)

3.4. Magyar nemzetségfői központok

Nehéz meghúzni a határt az uralkodói alapítású és a nemzetségfői, általunk lokális központoknak nevezett területeken található rotundák között, hiszen funkcionális szempontból nem történt nagy változás. A helyi hatalommal bíró nemzetségfők átvették ezt

a formát reprezentációs célból. Szent István a királyi hatalom megszervezése végett közigazgatási egységekre osztotta az országot, amihez mintaképpént szolgálhatott számára Nagy Károly államszervezete vagy a Bizánci Birodalom közigazgatási rendszere. Az István által alapított területi egységeket hívjuk várispánságoknak – később vármegyéknek – melyeknek élén az ispán állt. Az ország felosztásánál figyelembe vette az eddigi törzsi birtoklások által kialakult rendszert, sokszor ispánnak is az adott helyi, lojális nemzetségfőjét nevezte ki.

A lokális és uralkodói központok területén épült körtemplomok közötti átmenetre legszemléletesebb példa az abasári komplexum lehet. Aba Sámuel már Szent István idején az ország második embere, nádor volt. Orseoló Péter uralkodásának első szakasza után pedig a magyarok királya lett. Az Abasáron feltárt rotunda sima kör alaprajzú, nyugaton uralkodói karzattal rendelkezett. A kápolnához dél-nyugat felől kapcsolódott egy alapfalaiban feltárt palotaépület. Feltételezések szerint nem pusztán családi magánkápolna lehetett ez a körtemplom se, hanem temetkezési helyként is szolgálhatott.³⁰

Aba Sámuel halála után az épületegyüttes helyén bencés monostort alapítottak. Céljuk valószínűleg a nemzetség tagjainak sírjának gondozása és a lelki üdvükért való imádkozás volt. Hasonló tendencia fedezhető fel hazánk több korai körtemplománál is. Ják, Miskolc és Vésztő-Mágórhalom is nemzetségi központok voltak a 11. században. (7. ábra)

28 Buzás Gergely: Az egri székesegyház XIII-XIV. századi gótikus épülete. *Archaeologia - Altum Castrum Online* Mátyás Király Múzeum, Visegrád 2012. 3. <<https://archeologia.hu/content/archeologia/66/buzas-gergely-az-egri-szekesegyhaz.pdf>>
 29 Kertész Zsófia: *Kolostorok, monostorok nevei Magyarországon a korai ómagyar korban.* (Szakdolgozat) Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen 2011. 11.

30 Szilágyi, 209.

08 Bény rotunda

Mindhárom esetben a körtemplomhoz közel, de azzal nem egybeépítve tárták fel a szállásépületet és jellemzően még a 11. század végén bencés monostor költözött a területre. A miskolci körtemplom hajójának a közepén a régészek egy téglából épített sírt találtak, ami a monostor alapítójáé, tehát Miskolcra vagy az ő egyik leszármazottjáé lehetett.

Említésre méltó még Vasvár ispáni központ, ahol ismételen a korai rotunda mellé települtek a szerzetesek 1334-ben, csak most nem bencések hanem domonkos rendiek.³¹ Több esetben található még körtemplom monostor mellett, azonban ezeknél nem egyértelmű, hogy a körtemplom korábban épült volna-e a monostornál vagy pedig biztos, hogy a körtemplom az újabb építésű.³² Ilyenekre példa: Kaposszentjakab, Kolozsmonostor, Monostorapáti, Sárvár, Pápoc, Bény. (8. ábra)

A bemutatott példák alapján jól látható, hogy bár a rotundák funkciója valóban frank és bizánci előképeket is mutat, az építészeti forma mégis újszerű, Közép-Európában egyedi. A korai körtemplomok

fontos szerepet tölthettek be a Közép-Európai királyságok megalakulásának első évszázadaiban. Nagyon sok uralkodói alapítású rotunda későbbi székesegyházak előzményei lettek, a hazai lokális központok rotundái mellé pedig – ahogy láthattuk – jellemzően a Bencés rend települt le.

Kialakításuk lehetőséget biztosított a keresztény rítusokból származó különböző igények teljesítésére. Tehát funkcióban erős kapcsolat áll fenn a rotundák és a frank palotakápolnák között, mivel mind az uralkodói reprezentáció és temetkezés miatt épültek. Ugyanígy kapcsolat fedezhető fel a körtemplomok és a bizánci keresztelőkápolnák között is, hiszen több korai körtemplom esetében is valószínű, hogy keresztelőegyházként is használták.³³ Mindezen funkcionális kapcsolatok ellenére továbbra is úgy látszik, hogy a rotundák egy független épülettípusnak tekintendők. Sőt elképzelhető, hogy a forma egyszerűsége maga adhatott lehetőséget a különböző funkciók betöltésére.

31 Valter Ilona: *Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon*. METEM, Budapest 2005. 190.

32 Kertész, 2011

33 Kozák 1985, 112.

4. ÚJ ÉPÍTÉSI HULLÁM

4.1. A Lovagrendek és a Szentsír építészet előzményei

Lovagrendekkel először az 1100-as évek elején találkozunk. Ezeket a vallási szerveződések nemesei alapították alapvetően két célból: fő feladatuk a hadjáratok során visszafoglalt területek és az azokat felkereső zarándokok védelme illetve az ő ellátásuk és a gyógyítás volt.³⁴ Legelőször a Templomos Lovagrendet alapították meg, de jelentős szerveződés volt még a Szent János lovagrend (johanniták), Szent Sír lovagrend, a Teuton lovagrend (Német Lovagrend) és a Szent Lázár lovagrend is.

A keresztes hadjáratok ideológiai célja annak a területnek a visszafoglalása volt, ahol Jézus élt, emiatt a tény miatt van különös jelentősége a Szentföldnek, ezért hívjuk szentnek. Ugyanakkor magának a Szent Városnak – Jeruzsálemnek – is vannak mind eszmeileg, mind építészetiileg meghatározó elemei. A lovagrendek ennek a területnek a megvédése céljából jöttek létre, emiatt közvetlen és erős kapcsolatban voltak annak építészeti elemeivel. Jeruzsálem legmeghatározóbb építészeti emléke ebből a szempontból, és aminek emiatt a kor európai építészetére gyakorolt hatásával foglalkoznunk kell, a Szent Sír temploma. A Szent Sír templomot Constantín császár építtette 335-ben. Ezután többször bizonyos mértékben megromlott és fel lett újítva, ezért öt különböző periódust különíthetünk el, melyek közül a keresztesek korabeli a negyedik állapot volt.³⁵ Constantín idejében két különálló elem – egy öthajós, empóriumos bazilika és egy centrális memoriális tér – épült meg, ami egy udvarral volt összekötve. A keresztesek idején az öthajós bazilika már nem állt, helyette ők hozzáépítették az anasztasisz térhez egy bővítést. Számunkra a centrális memoriális tér a lényeges, aminek a tere tizenhét pillérrel ketté van választva, a középtér pedig, aminek a centrumában egy felépítmény jelöli meg a szent sírt, ki van emelve. (9. ábra) Ez a tér már Constantín óta hatalmas szimbolikus jelentőséggel bírt a kereszténységben, és nem is először találkozunk Európában ennek a templomnak a mintájára épült szakrális terekkel (Ravenna, Aachen), viszont a

34 Dreska Gábor: A templomos rend Magyarországon. *Vigília* 64 (1999) 2. 109-112. <<https://vigilia.hu/regihonlap/1999/2/9902dre.html>>

35 Willis, Robert: *The Architectural History of the Church of the Holy Sepulchre at Jerusalem*. John W. Parker – John Deighton, London – Cambridge 1849. 8.

keresztesek tevékenysége egyértelműen felélesztette ennek a formának az alkalmazását.

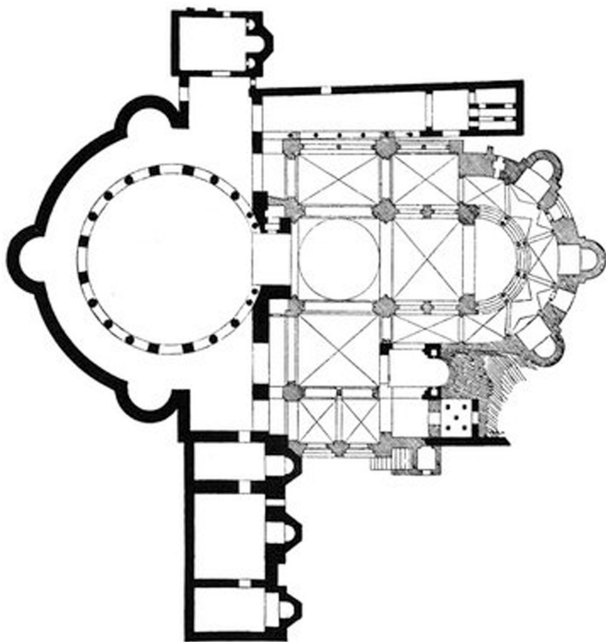
A Templomos Lovagrendet francia lovagok alapították Jeruzsálemben, központjuknak a Templom-hegyen lévő Sziklamecsetet kapták meg. Ez a szakrális épület szimbolikus szempontból nagyon fontos volt, mivel a Templom-hegyen álló egykori Salamon templom helyén épült, és mintegy utódjaként tekintettek rá. Az iszlám építészet alkotása, viszont amikor a keresztesek elfoglalták Jeruzsálemet, átkonvertálták keresztény templommá. Az épület centrális, oktagonális alaprajzú, belül egy oktagonra és egy körre szervezett oszlopsor osztja három részre, a legbelső rész – aminek a közepén található a szikla – ki van emelve. (10. ábra)

4.2. Szentsír építészet Nyugat-Európában

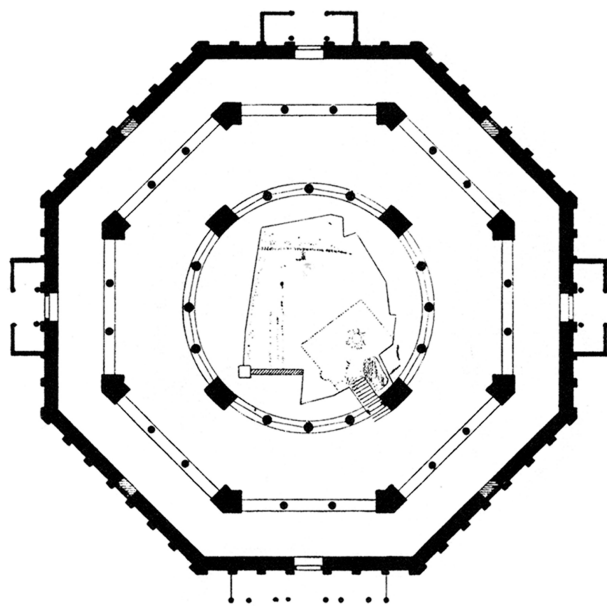
A lovagrendek Szentföldi megalakulásuk után Európában is megjelentek az államok birtok és pénzadományai segítségével. Az első templomok, rendházak, ispotályok a zarándokútvonalak mentén és a tengeri kikötőkben épültek. A johannitáknak és a templomosoknak is rá kellett jönniük, hogy fennmaradásukhoz európai jelenlétre is szükségük van. Emiatt kiváltságokkal rendelkező tartományaik voltak a templomosoknak már az 1100-as évek közepétől a többek között a Francia Királyságban, Angliában, Aragóniában és a Magyar Királyságban is.³⁶ Ugyanígy a johannita ispotályrendszer is elkezdett kialakulni Európában.

Érdeemes elgondolkoznunk azon, hogy milyen társadalmi tényező segíthette elő azt, hogy nagy számban épüljenek a jeruzsálemi Szent Sírt másoló templomok Európában. A magyarázatot a Szent Sírhoz kapcsolódó zarándokkultuszban kell keresnünk, ugyanis amellett, hogy ezek az emberek ennek a szent helynek különleges misztikus jelentőséget tulajdonítottak, teljes bűnbocsánatot is nyerhettek azáltal, hogy meglátogatták azt személyesen. Sok embernek ugyanakkor nem volt lehetősége ilyen hosszú és veszélyes útra vállalkoznia, ezért megjelent az igény arra, hogy a jeruzsálemihez hasonló templomok épüljenek az európai városokban is. A középkori gondolkodásmódban nem jelentett problémát, hogy hasonlóképpen tiszteljék az otthonukhoz közel megépült Szent Sírt templom mását, mint az eredetit. Az egyház is több

36 Falus Orsolya: *Ispotályos keresztes lovagrendek az Árpád-kori Magyarországon*. (Doktori értekezés) Pécsi Tudományegyetem, Pécs 2014. 94.

09 Szentsír templom, Jeruzsálem

10 Sziklamecset, Jeruzsálem

helyen kihirdette, hogy ugyanolyan bűnbocsánatban részesülnek azok a hívek is, akik egy európai szent sír templomot látogatnak meg, mint azok, akik felkeresik az eredetit a Szentföldön.³⁷ A Szent Sír templom a zarándoktemplomok őstípusa, funkciójából adódóan egy memoriális tér. Érdekes megfigyelnünk a párhuzamba hozható európai példák funkcióját is emiatt.

Európa nagyobb államai közül mindben találunk ilyen hatásra épült templomot. Az egyik leghíresebb lovagrendi templom a templomosok által 1185-ben épített Temple Church Londonban. Ha megfigyeljük az eredetileg kör alaprajzú templomot, akkor egyértelmű a kapcsolat közte, és a Szent Sír templom anasztasisz tere között. Brit területeken még Cambridgeben, Little Maplesteadben és Northamptonban is találunk lovagokhoz kapcsolható centrális templomokat.

Az Ibériai-félszigetről is több példát lehet hozni a keresztetek templomépítészetére. A mai Spanyolország területén épült a 12. században, Eunateban, Szűz Mária titulussal egy kereszties templom. Ugyancsak lovagrendi alapítású templomot találunk Segoviában, Vera Cruz titulussal. A mai Franciaország területén szintén találunk hasonló,

a 12-13. században épült példákat. Többek között Laonban és Metzben is. Itáliából a kereszties háborúk hatására a 12. század elején épült pisai Szent Sír templomot említjük meg, aminek előképe a jeruzsálemi Szent Sír templom és a Templum Domini. Német nyelvterületről a Petronellben álló körtemplomot hozzuk példának, melynek titulusa Keresztelő Szent János. (11. ábra) Ez a 12. században épült, a Magyar Királyság közvetlen közelében álló templom alaprajzilag megegyezik a körtemplomok legáltalánosabb változatával, emellett a lovagrendekkel is kapcsolatba hozható.³⁸ Megemlíthetjük még ebben a sorban Markersdorf és Scheiblingkirchen templomát is.

A 12-13. században, Európában épült centrális templomok egy igen érdekes mintáját figyelhetjük meg a Skandináv országokban. Yes Wienberg kutatása szerint 34 körtemplom található Skandináviában, melyből a legtöbb (19) a történelmi Dánia területén.³⁹ A kutató 6 területi csoportot állít fel, melyből a legismertebbek Bornholm szigetén vannak, mivel ott mindegyik áll még (4). Emellett azért nagyon érdekesek a skandináv körtemplomok, mivel ott jóval kisebb

37 Kroesen, Justin E. A.: *The Sepulchrum Domini through the Ages. Its Form and Function.* (Liturgia condenda 10) Peeters, Louvain 2000.

38 Pichler, Gerd: Studien zur Baugeschichte der Johannes-Kirche in Petronell und ihres Vorgängerbaues. In: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* Neue Folge 65 (1999) 202-203.

39 Wienberg, 7.

11 Petronell, Ausztria

határozottsággal tudjuk azt állítani, hogy a nagy kereszties rendek egyike építette volna őket. Bornholm szigetén például semmilyen bizonyíték nincs arra, hogy jártak volna-e ott keresztiesek.⁴⁰ Ezt a tenger által való elszigeteltség mellett az is okozhatta, hogy északon egyedi lovagrendek jöttek létre. Kívülről megfigyelve egy bornholmi körtemplomot, sokkal masszívabb konstrukciót észlelhetünk – kis lőrészerű ablakokkal és nagy, vakolt felületekkel –, mint, amit az eddigi példánál láthattunk. Alaprajzilag viszont hasonló formában épültek ezek a templomok is, mint európai társaik: legtöbbször egy kör hajóhoz csatlakozik valamilyen szentély és bejárati bővítmény. Szimbolikájukban és a történelmi környezet szempontjából meglehetősen hasonlítanak ezek a centrális templomok a közép-európai körtemplomokhoz.

4.2. Lovagrendi építészet a Magyar Királyságban

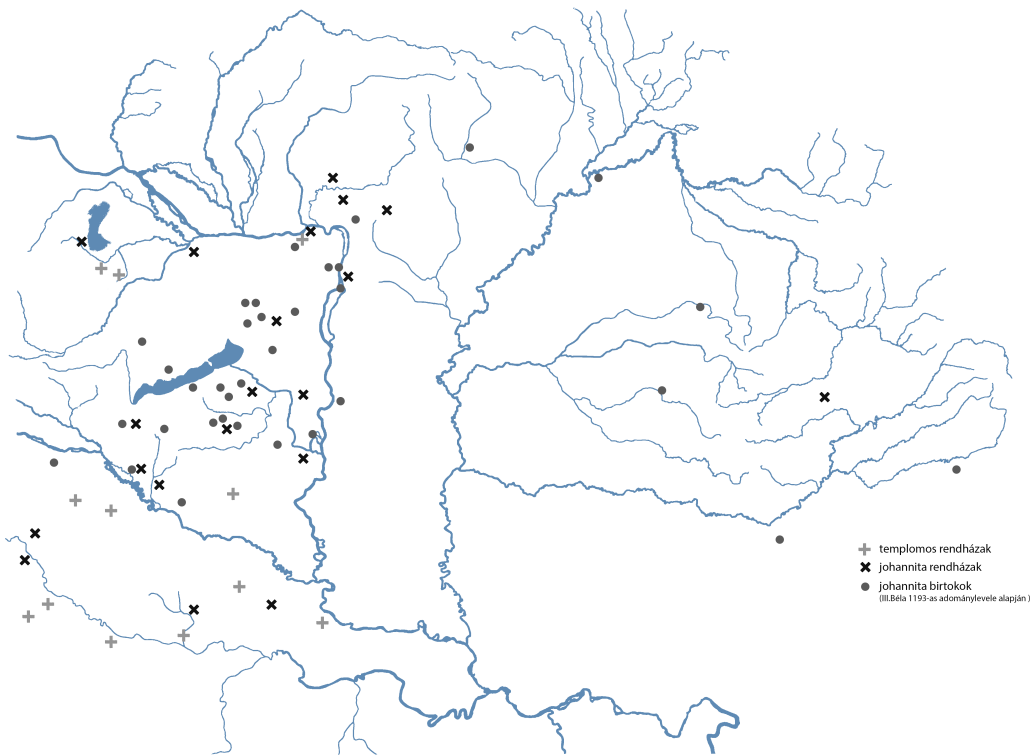
A korábbi alfejezetben képet kaphattunk arról, hogy milyen tulajdonságai vannak a lovagrendi templomoknak, ahhoz, hogy egy a Magyar Királyságban épült rotundát a lovagrendeknek tulajdoníthassunk,

több szempontot kell megvizsgáljunk, mivel itt nem találunk olyan Szent Sír „másolatokat” (méret, belső oszlopsor, bazilikális tömeg), mint a nyugati államokban. Mindenek előtt az egy fontos kérdés, hogy hol voltak a Királyság területén lovagi birtokok. (12. ábra) Pontos adatokat nehéz erről találni, emiatt, minden bizonnyal a mellékelt térkép nem ábrázolja az összes lovagi területet, de az elhelyezkedés tendenciáját jól mutatja, amit érdemes figyelembe vennünk a későbbiekben. Másrészt kijelenthető, hogy a templomok titulusa összefügghet az építetővel, annak szándékával, de ugyanakkor következhet az adott korszellemből, törvényi előírásokból is. Térképen ábrázoltuk tehát a lovagrendekkel összefüggésbe hozható védszentekkel rendelkező rotundákat. (13. ábra) Figyelemre méltó, hogy többségük a Felvidéken található, nem pedig azokon a területeken, ahol a lovagrendek birtokai vélhetőek.

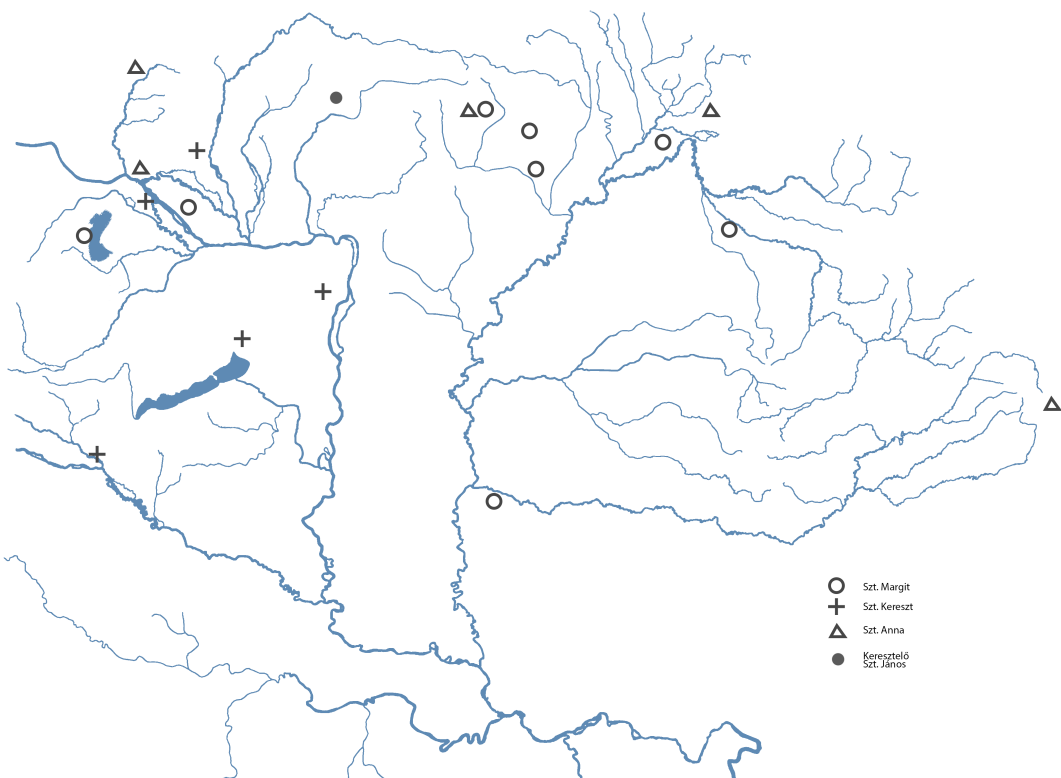
A 12-13. századi körtemplomaink alapvetően két csoportba oszthatók: a karéjos és a téglából épült rotundák csoportjába. Korai rotundáink mind kőből épültek, ezért a téglából épültek egyedinek mondhatók.

Karcsán, Kiszomborban, Gerényben és Kolozsmonostorban találunk belülről karéjos rotundákat. Az első három templomot a szakirodalom

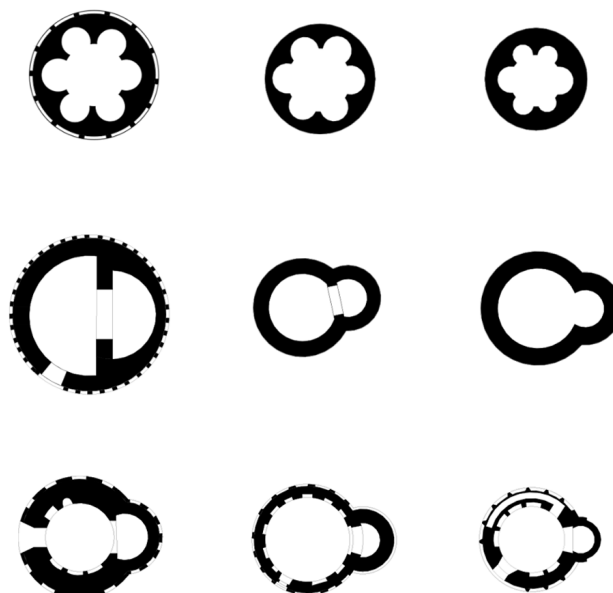
40 Wienberg, 14.

12 Lovagrendi birtokok és preceptóriumok a Magyar Királyságban 13. sz.

13 Rotundák lovagrendi titulusokkal

14 Kiszombor, Gerény, Karcsa (felső ábrásor)
Süvéte, Keresztúr, Szalonna (középső ábrásor),
Bagodvitenyéd, Nagytótlak, Kallósd (alsó ábrásor)

egy építőműhely alkotásának tekinti⁴¹ a nagyfokú hasonlóságok miatt. Mind a három téglából épült, Kolozsmonostor rotundája itt elkülönül, mivel anyaga kő. Azért különösen érdekesek ezek a templomok, mivel korábról nem találunk ilyen centrális templomot a Magyar Királyság területén. Egyértelműnek tűnik, hogy ez a forma keletről jött, mivel örmény és bizánci területeken találkozhatunk hasonló, belül karéjos templomokkal. Ha megfigyeljük a három templom titulását, azt láthatjuk, hogy Karcsán és Kiszomborban Szent Margit, Gerényben Szent Anna, Kolozsmonostorban pedig Szent Miklós a védőszent, mind a három kapcsolatba hozható kelettel. Ezen felül fontos történelmi adat, hogy oklevelek bizonyítják a johannita birtoklást Karcsán a 12. század végétől.⁴² Kozák Kiszombor esetében is megpróbálja a johannitákat birtokosként feltüntetni, azzal igazolva állítását, hogy a rend a közeli szegeden ispotálllyal rendelkezett. Viszont a Tiszántúlon és a Duna-Tisza közén alig tudunk renházak működéséről, a szegedi jelenlét

41 Gervers-Molnár Vera: *A középkori Magyarország rotundái*. (Művészettörténeti Füzetek 4.) Akadémia Kiadó, Budapest 1972. 46.; Kozák Károly: *Téglából épített körtemplomaink és centrális kápolnáink a XII-XIII. században*. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976–77/1*. (Szerk. Trogmayer Ottó) Szeged 1978. 49–89., 57.

42 Kozák 1977, 61.

feltételezhető, de nem bizonyos.⁴³ Gerény rotundája kapcsán ki kell emelnünk, hogy a templom középrése ki van emelve, ami az Európában megfigyelt lovagrendi szentsír építészetre emlékeztethet minket.

Szilágyi a hatkaréjos rotundák kapcsán elvet minden külföldi hatást, és azt állítja, hogy egy magyar építőműhely találmánya.⁴⁴ Mi ezzel nem tudunk egyet érteni, mivel a valószínűsíthetően keletről jött titulus és a kort aktuálisan meghatározó kereszties hadjáratok eszméje nem elvetendő tényezőnek tűnik a kialakulásban.

Egy másik érdekes csoport – amelybe ugyancsak téglából épült körtemplomokat sorolhatunk – alaprajzilag közel áll a Királyság területén legjellemzőbb körhajós, félkör apszisos körtemplom-formához. Ide sorolhatjuk Kallósd, Süvéte, Keresztúr, Szalonna, Nagytótlak és Bagodvitenyéd templomát is. Ezeket a templomokat építési idejük és építőanyagukon túl külső megjelenésük is összeköti, külső homlokzatukat lizénák tagolják. A süvéteben található rotundán kívül – mely kívülről egyszerű kör alaprajzzal rendelkezik – alaprajzilag mindegyik az említett körhajós, félkör apszisos formát követi. Ha megfigyeljük

43 Zombori István: *Johanniták. Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* <http://mamul.iti.mta.hu/MAMUL5/mamul_view.php?editid1=1459>

44 Szilágyi, 230.

15 Kallósd rotunda

16 Szalonna rotunda

a védőszentjüket, akkor is Szent Margitot, Szent Keresztet és Szent Miklóst találjuk, melyek, ahogy az előzőben is taglaltuk, kelettel kapcsolatba hozható titulusok. Ezen templomok közül azonos műhely munkáinak tekinthetjük a hasonlóságok miatt a nagytótlaki a bagodvitenyédi és a kallósi templomot, melyek területileg sem esnek távol egymástól. Keresztúr esetében meg kell jegyeznünk, hogy a település neve nagy valószínűséggel birtokosára, egy keresztes lovagra, vagy lovagrendre utal. (14–17. ábra)

A fentiek alapján láthatjuk, hogy a nagyon egyértelmű, centrális lovagrendi építészet nincs jelen a Magyar Királyságban, viszont egyes hatásokat vélelmezhetően lehet nekik tulajdonítani. A századfordulón megjelent keleties formák és az ugyancsak korábban nem igazán létező téglapépítészet megjelenése nem történthetett mindenféle külső befolyás nélkül. Körtemplomépítészetünk ezt a változását akár lehet magyaráznunk a korban elterjedt keresztes háborúk és az szentföldet megjárta lovagok által behozott eszmékkel, amik a keresztény népet biztosan erősen megérintették. Ugyancsak nem szabad elfelejtenünk, hogy – ahogy említettük – II. Gézától kezdődően, III. Bélán át II. Andrásig, Árpád-házi királyaink nagy kegyben tartották a keresztes lovagrendeket, emiatt

feltételezhető, hogy azok a nemesek, akik a király kedvében akartak járni, megpróbálták meríteni a keresztes háborúk eszményeiből, építészeti szempontból is.

Ennek nyomán azt gondoljuk, hogy nem feltétlenül kell ezen templomok építésénél közvetlen lovagrendi birtoklást vagy építést feltételezni, elég, ha az eszmét követve létrejött néhány építőműhely, amely a vezető réteg és a társadalom ezen elvárását – a lokális hagyományokhoz is igazítva – teljesítette.

Az, hogy hazánkban miért nem épültek a Nyugat-Európában megfigyelhető keresztes emléktemplomok, talán két ténnyel magyarázhatók. Egyrészt, amellett, hogy az uralkodóréteg támogatta a keresztes eszméket, a nyugati államokhoz képest kevesebb rendházzal rendelkeztek a Magyar Királyságban ezek a rendek. Másrészt lehetséges, hogy a hazánkban már nagy számban álló centrális körtemplomok be tudták fogadni az új ideológiai megközelítést, és emiatt nem volt szükség merőben új formákra, viszont ennek következtében egy új körtemplomépítési hullám tudott indulni a 12. század végén és a 13. század elején.

Végezetül felvetjük, hogy ha a körtemplomok ilyen jellegű funkciót is betöltöttek, akkor nem elvetendő annak a lehetősége sem, hogy például osztrák területen a magyar körtemplomok hatására épültek

17 Keresztúr rotunda

a kereszties lovagoknak tulajdonított centrális kápolnák, melyek konkrét hasonlóságot mutatnak a Közép-Európában megismert formával. (pl. Petronell)

4.3. Karnerépítészet

A körtemplomok fejlődését tekintve legkésőbb a karnerek alakultak ki, viszont aztán az egész középkoron át kedveltek maradtak. A 12. században egy, az eddigiektől eltérő funkcióra kezdték el használni az épülettípust, ami a felépítésében is némi változást hozott magával. A középkori Magyarország történetében kicsit később, ezen század végén, a 13. század elején találkozhatunk először ezekkel az építményekkel.

Rendeltetésük szempontjából a karnerek a temetkezéshez kapcsolódnak, halotti kápolnaként szolgáltak.⁴⁵ A legnagyobb eltérés az eddigi típustól a kialakításukban mutatkozik: kétszintesek. A felső szint a temetőkápolna, ami legtöbbször a legáltalánosabb körtemplomformát követte a kör alakú hajójával és a hozzá kapcsolódó félköríves apszisával, az alsó, földbe mélyedő szint pedig egyszerű kör alaprajzú,

amiben a csontház kapott helyet. Megjegyzendő, hogy ez a szint sok esetben nem volt teljesen a föld alá süllyesztve –, hogy le lehessen nézni a csontokra és hogy azoknak a szellőzése biztosított legyen – így a kápolna bejárata csak egy lépcsőn közelíthető meg (lásd pl.: Hartberg, Tulln, Maria Wörth). (18. ábra)

A karnerek osztrák területeken találhatóak meg a legnagyobb számban, azon belül is Alsó-Ausztriában, és Ausztria keleti területein. Marie Caprának kutatása alapján 110 karnerről van tudomása. Valószínűsíthető, hogy a forma az osztrák területeken alakult ki, és onnan terjedt tovább a környező országok határterületeire. A Magyar Királyság területén csak a nyugati határvidéken és a Felvidéken fordulnak elő. A mai Szlovákia középső részén található három karner, viszonylag közel egymáshoz: egy Selmecebányán, egy Körmöcbányán (19. ábra) és egy Besztercebányán. Ezek közül az első kettő még ma is áll.

Selmecebányán eredetileg bencés szerzetesek kezdték meg a bányaművelést, majd később szász bányászokat telepítettek a területre. Az itt álló karner védőszentje Szent Mihály arkangyal, gyakori volt ezt a patrónust adni a temetőkápolna céljából épített rotundáknak.

45 Gervers-Molnár, 53-54.

18 Maria Wörth karner, Ausztria

19 Kőrmöcbánya rotunda

A karner az alaptípusnak megfelelően kétszintes, az alsó szintje kör alaprajzú, a felső pedig egy félköríves apszissal bővített kör. Valószínűleg az 1200-as évek elején épülhetett. A kőrmöcbányai ugyancsak ebből az időből származik. Kétszintes, alsó szintje kör, a felső szintje ugyancsak kör, viszont itt a szentélynek csak egy kicsiny falbemélyedés van kialakítva. A védőszent ennél a templomnál is Szent Mihály. A Selmecebányaihoz való nagy hasonlóságból következtethetünk arra, hogy a két karner egy építőműhely munkája. A besztercebányai karnert 1826-ban lebontották. Ezen a településen is német telepesek kezdték meg a bányaművelést. Az építési idő az 1200-as évek közepe-végére tehető.⁴⁶

Felvidékről még megemlíthjük a Nagyszombati karnert, amelyet 2008-ban fedeztek fel a régészek a Szent Miklós bazilika közvetlen közelében. A feltárás eredményeképpen a rotunda építését 1240 körülre datálják. A kialakítása megegyezik a tárgyalt általános karner-formával.⁴⁷

46 Szilágyi, 253.

47 Trnava - románsky karner. *Apsida.sk* <<http://apsida.sk/c/1112/trnava-romansky-karner>

A mai Magyarország területén nagyon kevés karner található, ezek közül kiemelnénk a soproni Szent Jakab kápolnát. A Szent Mihály dombon épült a 11. században egy templom Szent Mihály patrónussal, mely mellé a 13. század második felében építették meg a Szent Jakab karnert a templomot körülvevő falon belül. A csontházzal kiegészített rotunda későromán, koragótikus stílusban épült, a késői plébániatemplomokhoz hasonlóan nyolcszög alapú hajóval, melyhez keleten a nyolcszög három oldalával záródó szentély csatlakozik. Az alsó szinten földbe mélyített, a szokásosnak megfelelően kör alaprajzú, apszis nélküli csontházat építettek. A koragótikus jegyeket jelzi a csúcsíves bejárat, ezenkívül mind a hajóban és az apszisban is található csúcsíves ülőfülke.⁴⁸

A legutóbbi példából láthatjuk, hogy a karnerek építése nem csak a román korban volt kedvelt, hanem még a koragótikus időkben is szívesen alkalmazták a típust, amikor csontházra volt szükség. Felmerül ezzel együtt a kérdés, hogy miért tudott ilyen sokáig népszerű maradni ez a forma még akkor is, amikor már a rotundák építése nem volt jellemző más célból

48 Szilágyi, 172.

5. ÖSSZEGZÉS

5.1. Egyensúly Kelet és Nyugat határán

Az eddigi hipotézisek nem adtak egyértelmű választ a körtemplomok eredetével kapcsolatban és természetesen erre mi sem leszünk képesek. Szerintünk ezek az elméletek leginkább a korai elterjedést magyarázzák. Ha így vizsgáljuk őket, akkor látható, hogy Kelet és Nyugat hatása nem zárja ki egymást. A szláv liturgia és az Aachenhez köthető uralkodói reprezentációs funkció egyszerre lehettek bizonyos mértékben az okai a közép-európai körtemplomok elterjedésének, de nem a megjelenésüknek. Sőt, bizonyos templomoknál akár az antik karéjos (additív) építészet hatása is felvethető.

A rotundáknál megfigyelhető hatások azt bizonyítják, hogy az itt élő népek egyszerre próbáltak Kelet és Nyugat között egyensúlyt teremteni, úgy hogy közben céljuk volt a saját függetlenségük megőrzése. Szerintünk ez az állapot adott lehetőséget a körtemplomok kialakulására. A ma legkorábbinak tartott morva rotundák szerintünk nem közvetlenül Cirill és Metód hatására épültek, ők a formának a funkcióját adhatták. A Közép-Európában élő embereknek céljuk lehetett, hogy olyan templomuk legyen az újonnan megismert kereszténység számára, amivel azonosulni tudnak. A szakrális terek ősidők óta kapcsolatba hozhatók a centralitással. Valószínűleg a szláv, a magyar és feltételezhetően az avar népben is közös volt az, hogy az archetipikus kapcsolat centralitás és szakralitás között erősen élt bennük. Szerintünk ez független az antik vagy az ókeresztény centrális építészettől, jóllehet azok is pont ennek a kapcsolatnak a példái, csak az évszázadok alatt több változáson estek át.

A körtemplomok ennek az összefüggésnek egy egyedi jellegű kibontakozásai, amit a terület történelmi helyzete eredményezett. Tehát szerintünk a rotunda – annak ellenére, hogy kapcsolatba hozható keleti és nyugati hatásokkal – mégis leginkább egy független, de eközben ezekkel közös gyökerű, egyedi épülettípus.

A Magyar Királyságban épült kiemelkedő számú körtemplomnak szerintünk az az oka, hogy itt tudott a legtovább egyensúlyban maradni Kelet és Nyugat hatása és ez biztosította a forma továbbélését. Hiszen a morva és cseh területek a Német-Római Császárság befolyása alá kerültek, a Lengyel Királyság uralkodócsaládja pedig német területre menekült az ottani pogánylázadás alatt. Ezzel szemben az Árpád-ház keletről tért vissza a Királyságba, tehát Szent István

halála után is biztosítva volt a kultúrák közti harmónia, ami teret adott a körtemplomok elterjedésére.

5.2. Konklúzió

Kutatásunk összegzéseként elmondhatjuk, hogy a középkori Európa építészete nagy hatást gyakorolt a rotundák elterjedésére a Közép-Európai régióban. Funkcionális kapcsolat fedezhető fel a frank uralkodók reprezentációs épületeivel és a bizánci császárok palotakápolnájával is. Továbbá láthattuk, hogy a lovagrendek építészete is hasonlóan jelentős befolyásoló tényező volt. Ami Nyugat-Európában a Szentsír építés megjelenéséhez vezetett, az a Magyar Királyság területén a rotunda építészet egy újabb hullámát eredményezte.

Mindezen hatások részletesebb megvizsgálása után azonban jobban megbizonyosodtunk korábbi hipotézisünkről, miszerint a körtemplomforma a keresztény Közép-Európa egyedi épülettípusa, amely a keleti és nyugati hatások között tudott kialakulni, úgy, hogy közben egyszerűsége a kereszténység előtti időszakhoz is kapcsolja.⁴⁹ A forma egyediségét mutatja az is, hogy különböző korokban, különböző funkciók betöltésére volt alkalmas a tér és tömeg különösebb változás nélkül. Ugyanaz az épülettípus, ami az ezredforduló környékén jellemzően az uralkodói és nemzeti reprezentáció és temetkezés helyszínei volt később plébániatemplom, memoriális tér és csontház szerepét töltötte be. Tehát miközben a funkció változott – a különböző történelmi folyamatok hatására – addig a forma a román kor folyamán gyakorlatilag ugyanaz maradt.

Jelen cikkünkben megpróbáltuk árnyalni az eddigi kutatások eredményeit más nézőpontok felállításával. Az elmúlt évtizedek eseményeiből is láthatjuk, hogy a feltárt leletanyag még nem teljes, újabb emlékek előkerülésével kell számolnunk. A téma tehát még egyáltalán nem tekinthető lezártnak; számos kutatás szükséges ahhoz, hogy közelebb kerülhessünk korai történelmünk szempontjából ezen igen jelentős építészeti emlékeink eredetéhez. Reméljük, hogy jelen kutatásunk is elősegítette ezen közös cél elérését.

A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

49 Máté-Varga, 2018, 51.-55.

BIBLIOGRÁFIA

- Bukowska, Aneta: The Origins of the Christianity in Poland. Actual Research on the Church Archaeology. In: Heinrich-Tamáška, Orsolya – Krohn, Niklot – Ristow, Sebastian (eds.): *Die Christianisierung Europas: Entstehung, Entwicklung und Konsolidierung im archäologischen Befund*. Verlag Schnell&Steiner, Regensburg 2012. 449-488.
- Buzás Gergely: Az egri székesegyház XIII-XIV. századi gótikus épülete. *Archaeologia - Altum Castrum Online* Mátyás Király Múzeum, Visegrád 2012. <<https://archeologia.hu/content/archeologia/66/buzas-gergely-az-egri-szekesegyhaz.pdf>>
- Buzás Gergely-Kovács Olivér: *Középkori várak*. Mátyás Király Múzeuma, Visegrád 2014.
- Dreska Gábor: A templomos rend Magyarországon. *Vigília* 64 (1999) 2. 109-112.
- Eliade, Mircea: *A szent és a profán*. (Ford. Berényi Gábor) Európa Könyvkiadó, Budapest 1987.
- Entz Géza Antal: *Székesfehérvár*. Osiris, Budapest 2009.
- Falus Orsolya: *Ispotályos keresztes lovagrendek az Árpád-kori Magyarországon*. (Doktori értekezés) Pécsi Tudományegyetem, Pécs 2014.
- Firlet, Janusz – Pianowski, Zbigniew: *Familia ecclesiae in the towns of the Wawel Castle and the Prague*. History museum in Gniezno, Gniezno 2016.
- Gervers-Molnár Veronika: *A középkori Magyarország rotundái*. (Művészettörténeti Füzetek 4.) Akadémia Kiadó, Budapest 1972.
- Gómez, Miguel Dolan: The Crusades and church art in the era of Las Navas de Tolosa. *Anuario de Historia de la Iglesia* 20 (2011) 237-260.
- Dr. Guzsik Tamás: *Keresztény liturgiák építészete*. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest 2001. <<http://www.eptort.bme.hu/doc/szakral/szakral2.html>>
- Dr. Guzsik Tamás: Beszélő kövek – Gondolatok a magyar kőépítészet első emlékeiről. *Architectura Hungariae* 1 (1999) 3. <http://arch.et.bme.hu/arch_old/epitesz3.html#1>
- Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Akadémia Kiadó, Budapest 1963-98.
- Gyurkó János: *Árpád-kori templomok a Kárpát Medencében*. Érdi Környezetvédő Egyesület, Érd 2006.
- Hunyadi Zsolt: Cruciferi domus hospitalis per Hungariam et Sclavoniam... A johanniták Magyarországon a 14. század végéig. *Aetas* 17 (2002) 4.
- Illáš, Martin: Niektoré predrománske rotundy v Dalmácii v kontexte otázky pôvodu veľkomoravských rotund. (Some Pre-Romanesque Rotundas in Dalmatia in the Context of the Question of Origin of the Great Moravian Rotundas) In: *Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 2011-2016*. Moravský národní kongres, Brno 2017. 119-178.
- Kanaan-Kedar, Nurith: Symbolic Meaning in Crusader Architecture: The Twelfth-Century Dome of the Holy Sepulcher Church in Jerusalem. *Cahiers archéologiques* 34 (1986) 109-117.
- Kertész Zsófia: *Kolostorok, monostorok nevei Magyarországon a korai ómagyar korban*. (Szakdolgozat) Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen 2011.
- Kozák Károly: Téglából épített körtemplomaink és centrális kápolnánk a XII-XIII. században. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976-77/1*. (Szerk. Trogmayer Ottó) Szeged 1978. 49-89.
- Kozák Károly: Közép-Európa centrális templomai (IX-XI. század). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17 (1984-85) 107-144.
- Kroesen, Justin E. A.: *The Sepulchrum Domini through the Ages. Its Form and Function*. (Liturgia condenda 10) Peeters, Louvain 2000.
- Máté Balázs – Varga Géza: Kelet és Nyugat határán – Az Árpád-kori rotundák eredetkutatása. (TDK dolgozat) BME, Budapest 2018.
- Máté Balázs – Varga Géza: Kelet és Nyugat határán – Az Árpád-kori rotundák kapcsolatai Európa építészetében. (TDK dolgozat) BME, Budapest 2019.
- Nicholson, Helen Jane: *At the Heart of Medieval London: The New Temple in the Middle Ages*. In: Griffith-Jones, Robin – Park, David (eds.): *The Temple Church in London: History, Architecture, Art*. Boydell and Brewer, Woodbridge-Rochester 2010. 1-18.

- Pichler, Gerd: Studien zur Baugeschichte der Johannes-Kirche in Petronell und ihres Vorgängerbaues. In: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* Neue Folge 65 (1999) 123-212.
- Pusztai Tamás: A tapolcai bencés apátság építéstörténete. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 52 (Szerk. Tóth Arnold) Miskolc 2013. 149–170.
- Rabb Péter: Fejezetek az esztergomi Várhegy középkori épületeinek utóéletéből (Pusztulás- és kutatástörténet). *Építés – Építészettudomány* 32 (2004) 1. 87–135.
- Rodzińska-Choraży, Teresa: Some Remarks on the Design of two Residential Complexes in Poland from the End of the 10th Century. St. Augustine, Boethius and the Concept of Palatium. *Hortus Artium Medievalium* 24 (2018). 271-281.
- Solle, Milos: Rotunda Sv. Petra a Pavla na Budci. *Památky Archeologické* 81 (1990) 1. 140-207.
- Solle, Milos: Rotunda sv. Petra na Budči podle nových objevů. *Archaeologia historica* 7 (1982) 1. 443-452.
- Dr. Szilágyi András: *A Kárpát-medence Árpád-kori rotundái és centrális templomai*. Semmelweis Kiadó, Budapest 2009.
- H. Tóth Imre: *Cirill-Konstantin és Metód élete, működése*. JATE, Szeged 1991.
- Tóth Sándor: A 11–12. századi Magyarország Benedek-rendi templomainak maradványai. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon / Benedictine Monasteries in Medieval Hungary*. (Szerk. Takács Imre) Pannonhalma 2001. 229-266.
- Valter Ilona: *Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon*. METEM, Budapest 2005.
- Verhoeven, Mariëtte: Jerusalem as Palimpsest – The Architectural Footprint of the Crusaders in the Contemporary City. In: Goudeau, Jeroen - Verhoeven, Mariëtte - Weijers, Wouter (eds.): *The imagined and real Jerusalem in art and architecture*. Brill, Leiden 2012. 114-135.
- Wamers, Egon: Carolingian Pfalzen and law. *Danish Journal of Archaeology* 6 (2017) 2. 149-163.
- Wienberg, Jes: Conspicuous Architecture: Medieval Round Churches in Scandinavia. In: Harjula, Janne - Hukantaival, Sonja – Immonen, Visa - Randla, Anneli - Ratilainen, Tanja (eds.): *Sacred Monuments and Practices in the Baltic Sea Region – New Visits to Old Churches*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2017. 2-31.
- Willis, Robert: *The Architectural History of the Church of the Holy Sepulchre at Jerusalem*. John W. Parker – John Deighton, London – Cambridge 1849. (Revised: Nabu Press, London 2010.)

ÁBRÁK FORRÁSA

01–19 Szerzők ábrái és fényképei

MÁTÉ BALÁZS

Építészhallgató a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. Kutatótársával – Varga Gézával – két TDK dolgozat írója az Árpád-kori rotundák témájában, melyekkel 1. és 2. díjat nyert, illetve OTDK 1. helyezést ért el.

E-mail: balumate@gmail.com

VARGA GÉZA

Építészhallgató a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. Kutatótársával – Máté Balázssal – két TDK dolgozat írója az Árpád-kori rotundák témájában, melyekkel 1. és 2. díjat nyert, illetve OTDK 1. helyezést ért el.

E-mail: gezor22@gmail.com

BETWEEN EAST AND WEST – EXAMINATION OF THE ÁRPÁD-ERA CIRCULAR CHURCHES

In Central Europe, medieval Rotundas are found in great numbers. Many art history surveys have been conducted regarding the topic of Rotundas, however, Architectural research has not yet been carried out looking at them as a whole.

This subject is strongly connected to the spread of Christianity amongst peoples living in the area. The aesthetics of pagan religions is still present, but they adapt Christian functions. Thus, on the border of Eastern and Western Christianity, a new design was created that does not resemble either side. It is possible that the newly formed kingdoms at the time tried to preserve their sovereignty while the Byzantine and the Holy Roman Empire, the two most dominant powers at the time, were trying to spread their influence in the region.

Round churches are worth researching because, to our current knowledge, there are approximately 200 of them in the Carpathian Basin. These churches are quite significant regarding the spread of Rotundas. The large number of buildings can be explained by the fact that construction didn't cease until after the Gothic architecture reached the area at the beginning of the 14th century. During all this time the design had gone through several changes that allowed it to spread.

The purpose of this study is to introduce round churches in Central Europe, to form historical hypotheses regarding their origin, and to uncover the connections between form and function.

Keywords: round churches · rotunda · Middle Ages · Central Europe · sacred architecture